

A leopárdbőr feltérképezése

Hugh Poulton: The Balkans. Minorities and States in Conflict. London, Minority Rights Group, 1993.

A Balkánról valószínűleg lehetetlen egy könyvet írni, eddig legalábbis tudomásom szerint senkinek nem sikerült igazán. Hugh Poulton is mintha megijedt volna saját könyvének meglehetősen nagyralátó címétől, s alcímnek odabiggyesztette: Kisebbségek és államok konfliktusban. Ennek ellenére az olvasó a könyv végén nehezen tudna választ adni arra a kérdésre, hogy mit is olvasott el tulajdonképpen.

Poulton mintha a Balkán összes kisebbség versus állam konfliktusának enciklopédikus feldolgozására vállalkozott volna. Eleve reménytelen ügy, legyinthetnénk rá rögtön, a statisztikák rosszak, hazudnak, nincs elég adat, s ami legalább ilyen fontos, talán nincs egységes fogalmi rendszer sem, amely segítségével ezek a jellegükben oly különböző jelenségek leírhatók lennének. És tényleg: a kételkedők elégedetten állapíthatják meg, hogy Poultonnak valóban nem sikerült a lehetetlen. Ennek ellenére a kötetnek helye van minden Balkánnal foglalkozó kisebbségi szakértő és politológus polcán: számos fejezete sok jól használható, összeszedett információt tartalmaz mind a balkáni kisebbségekről, mind az 1989-90-es politikai változásokról.

Poulton külön fejezetben tárgyalja a legfontosabb balkáni kisebbségeket (a horvátországi és boszniai szerbeket, a koszovói és macedóniai albánokat, a bulgáriai törököket, a görögországi macedónokat és az albániai görögöket), s szót ejt a kisebb kisebbségekről is (a vajdasági magyaroktól kezdve a vlahokig és a kucovlahokig bezárólag). Poulton rendkívül messziről fut neki minden egyes népcsoport vizsgálatának; történeti, sőt őstörténeti információk keverednek szociológiai vagy kvázi-szociológiai leírásokkal és a részletesen tárgyalt 1989-90-es események krónikájával. A baj csak az, hogy - különösen a volt Jugoszláviát tárgyaló részekben - a szerzőnek nem mindig sikerül rendet tartania a tények és a tudományos diszciplínák között. A kisebbségek helyzetének taglalása például az utólag, 1992 októberében írt fejezetben (az első kiadás 1991-ben látott napvilágot) szinte news analysis-be, azaz újsághír-kommentárba torkollik. A jugoszláviai háború értelmezéséhez minden bizonnyal szükség lesz valamiféle időbeli távolságra, amelyből világosabban látszik, hogy mik voltak a később komoly következményekkel járó momentumok, az olyanok, amelyek valamiféle ok-okozati összefüggésbe állíthatók más tényekkel, és mely események a lényegtelenek; az 1989-ben és 1990-ben történteknek a későbbi események adják meg valódi súlyukat. Mostani tudásunk fényében Poulton könyvében sokszor összekeveredik lényeges és lényegtelen mozzanat. (Poulton egyébként szinte kizárólag újsághírekre és hírügynökségi jelentésekre támaszkodva próbálja rekonstruálni az 1990-es politikai folyamatokat, jószerivel minden elemző cikk vagy kommentár, külső kapaszkodó nélkül igyekszik rendet tenni az események között.) Általában nem is interpretálja, pusztán „rögzíti a tényeket”. Éppen ezért nehéz megállapítani azt, hogy egyrészt a szerző mit tart a válság okainak, másrészt hogy ezeket a tényeket milyen szűtőn keresztül engedi be könyvébe. A volt Jugoszlávia esetében a kritérium mintha az lenne: megírom mindazt, amit tudok.

A szerző külön fejezetet szentel a szerb értelmiség szerepének a szerb nacionalizmus felerősödésében. A számos erről tanúskodó dokumentum közül beszámol az 1986. január 21-én keltezett petícióról, amely a koszovói szerbekkel szembeni diszkriminációt

sérelmezi; ugyanakkor nem szól a Szerb Akadémia jóval alaposabb Memorandumáról, jóllehet ezt bizvást tekinthetjük a korszak legmarkánsabb állásfoglalásának, amelyet a Milošević-rezsim később mintegy saját programjaként valósított meg. Poulton pontosan ismeri fel a nyolcvanas évek elején még ellenzéki-ízű nacionalista program és a Milošević-rendszer egymásba fonódásának folyamatát, ahogy nem kerüli el a figyelmét a szerbiai sajtó meghódításának kulcsfontosságú momentuma sem, ám mintha a lényegest megint keverné a kevésbé lényeggel: említést tesz az azóta feledésbe merült ellenzéki Össz-szerb Megmentési Tanácsról meg Milošević hírhedt „pénzrablásáról”, s nem szól például kellő súllyal a szerbiai politikai hatalom és az UDBA aktív közreműködéséről az 1990-es horvátországi rönkforradalom, azaz a knini körzet fokozatos elszakadásának kiobbantásában. Ugyanígy eljárt az idő Vuk Drašković és Sešelj párhuzamba állítása fölött (bár a könyv írása idején még volt értelme). Azóta Drašković vérgőzös nacionalistából a háború ellenzője és idén januárban kis híján a Milošević-rezsimmel szembeni ellenállás mártírja lett, míg Sešelj előkelő helyen szerepel a háborús bűnösök listáján - ami megint csak arra példa, hogy milyen nehéz megtalálni a helyes hangsúlyokat (17).

A horvátországi szerb kisebbség tárgyalásakor megint csak nem világos Poulton célja, és a közölt információanyag műfaja. Ha már a könyv kisebbségek és államok konfliktusáról szól, a horvátországi szerbek, mint a térség ebből a szempontból leginkább konfliktusgerjesztő tényezője, megértek volna egy alaposabb fejezetet is: annyit mindenképpen el kellett volna mondani róluk, hogy nemcsak „jórészt a Bosznia-Hercegovinával határos vidékeken” élnek, hanem Szlavóniában és Zágábban is (a kisebbségek geográfiája amúgy sem erős oldala a kötetnek), s talán nem a legszerencsésebb a szerbek túlreprezentáltságát a horvát hatalmi apparátusban és a sajtóban épp Franjo Tudjmantól származó adatokkal alátámasztani. (Bár tény, hogy Poulton erre vonatkozóan más adatokat is közöl.) Az 1990-es „rönkforradalom” részletes politikai krónikája során érdemes lett volna megemlíteni a viszály egyik sarokkövét, az új horvát alkotmánynak legalább az első sorát, amely a horvátországi szerbektől megtagadta az államalkotó nemzet státusát, s nem csak a horvátországi szerbek népszavazására koncentrálni. De nem csak ennyi hiányzik a szerb kisebbséget tárgyaló fejezetekből. Ahhoz képest, hogy a horvátországi szerb kisebbség, és tágabb értelemben Bosznia-Hercegovina hovartartozásának kérdése a 19. század második felétől ilyen vagy olyan formában vörös fonalként vonul végig a horvát (és nem csak a horvát) politikán, a konfliktus történelmi háttéréről semmit sem tudunk meg Poultontól. A szerzőnek persze szíve joga, hogy hol vonja meg vizsgálódásának határait - csakhogy a könyv más fejezeteiben (például a Macedóniáról szóló részben) részletes és jól összefogott történelmi háttérrel örvendeztetni meg olvasóit. Ez óhatatlanul azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy Poulton vagy nem tudja egész pontosan, miről is akart írni, vagy a szerb kisebbségről tud keveset.

A szerb kisebbségekről szóló illetve a Horvátország és Szlovénia függetlenedését tárgyaló rész minden hiányosságáért és aránytalanságáért kárpótlást nyújt a Macedóniáról és a macedóniai kisebbségekről szóló fejezet. Úgy tűnik, ez a szerző igazi terepe. Részletesen nyomon követhetjük az ún. macedón kérdés alakulását a 19. század végétől lényegében 1992 októberéig. Paradox módon a volt jugoszláv tagköztársaságok közül épp az a Macedónia vészelté át az ország fölbomlását békés körülmények között (azaz erőszak és blokádnélkül), amely miatt és területén két Balkán-háború is kiobbant, s

amely létét a titói Jugoszláviának köszönheti. Ezt persze Poulton 1991 elején még nem tudhatta; talán ezért is írta, hogy „Jugoszlávia lehetséges felbomlása még végzetesnek is bizonyulhat a különálló macedón nemzet egész koncepciójára nézve”. Poulton, úgy tűnik, túlbecsüli a történelmi beidegződések szerepét, amikor arra céloz, hogy Macedónia állami létét komolyan megkérdőjelezhetik a tradicionális görög és bolgár aspirációk. Bulgáriában ma néhány szélsőségesen kívül nincs senki, akinek politikai libidóját komolyan képes felcsigázni Macedónia - esetleges szerb vagy görög segítséggel történő - „visszaszerzésének” vágyképe, s feltehetőleg Görögország sem kockáztatná európai integrációját és stabilitását kétes kimenetelű kalandokért. Poulton ugyanakkor pontosan ismeri fel azt, hogy ha van Macedónia létét veszélyeztető tényező, akkor az az albán kisebbség, amely óhatatlanul is belekeveredne egy esetleges koszovói albán-szerb háborúba, s nehéz elképzelni, hogy ez semmilyen hatással nem lenne Macedónia területi integritására vagy a macedón-szerb kapcsolatokra. Azon persze, hogy a mai és az esetleges holnap balkáni válságokban mi a „történelem” szerepe, hogy a jugoszláviai háborúk) mennyiben régi konfliktusok folytatása(i), nem könnyű eligazodni: bizonyos, hogy a történelmi emlékezet nem ártatlan sem a horvát-szerb, sem a szerb-muzulmán háborúban. Ám félrevezető lenne mindenért a történelmet okolni, a mostani válságok kizárólagos történelmi bekódoltságáról beszélni csakúgy, mint azt állítani, hogy (végtelenen leegyszerűsítve:) alul valaha háború volt, ott előbb-utóbb most is az lesz. (A horvát-muzulmán háborúnak nincs „hagyománya”, és - egyelőre legalábbis - igen kicsi a valószínűsége annak, hogy Szerbia és Bulgária „egymásnak esik” Macedóniáért.) Meggyőződésem szerint ugyanez a megállapítás érvényes a kisebbségekre is. Poulton jobbra tartózkodik az általánosításoktól, ám könyvének végén (egészen pontosan az első kiadás végén) azt állítja: Világos, hogy sok állam biztonságára a legnagyobb fenyegetést a saját kisebbségeikkel szembeni belső konfliktusok jelentik, s az, hogy képtelenek erőt meríteni a különbözőségekből. Ha jobban belegondolunk, még megállapítás első, érdemi részével sem igen tudunk mit kezdeni. A horvát-szerb, a szerb-muzulmán és a horvát-muzulmán háború területszerző háború, amelynek kiobbantásában a szerb kisebbségek nem elhanyagolható szerepet játszottak, de hiba lenne a konfliktus végső okaként őket vagy a függetlenedő horvát vagy bosznia-hercegovinai állam kisebbségeket elnyomó politikáját megjelölni. És ugyanígy: nem mindenütt van erőszakos konfliktus ott, ahol kisebbségek vannak, nem mindenütt fenyegetik egy adott ország biztonságát a területén élő kisebbségek.

Aki Poulton könyvéből a jugoszláviai háborúhoz vezető események s ezen belül is a kisebbségek szerepének interpretációját vagy akár pontos krónikáját szeretné kiolvasni, csalatkozni fog, még akkor is, ha a szerző nem elhanyagolható mennyiségű adatot halmazott fel a tárgyról. A Minority Rights Group az elmúlt két évtizedben minden bizonnyal a látványosan elnyomott balkáni kisebbségek helyzetére koncentrált (a koszovói és macedóniai albánokra, a bulgáriai törökökre), s talán ez az oka annak, hogy a volt Jugoszláviában kisebbségben élő szerb közösségekről kevesebbet tudunk meg Poulton könyvéből. Tény, hogy a horvátországi szerbek kérdése a tilói Jugoszláviában non-existing issue volt, de a koszovóiaké 1980 után semmiképpen - s talán nem ártott volna a szerbek és a crna goraiak elvándorlását bizonyító és cáfoló statisztikai adatsorokat egyaránt közzétenni, akár az igazságtevés igénye nélkül is. A könyv viszont jól használható bevezető egyrészt a kisebb és eltűnőfélben lévő kisebbségek hevenyészett enciklopédiájaként, valamint a koszovói és macedóniai albánokat, a bulgáriai törököket

Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 3.sz.

és a görögországi macedónokat ért jogsértések katalógusaként. Poultonnak ezekben a fejezetekben sikerül az emberi jogok nemzetiségi alapon történő megsértéseit politikai kontextusba helyeznie és a politikai változásokkal összhangban bemutatnia. Aki meg a jugoszláviai pokolhoz vezető út leírására kíváncsi, az olvasson más könyvet.

Bojtár B. Endre